

พระโพธิสัตว์ในฐานะกษัตริย์: การทดสอบและวิธีจัดการ

Received: 11 May 2020

Revised: 9 August 2020

Accepted: 20 May 2021

บาร์เน่ บุญทรง*

บทความวิจัย

บทคัดย่อ

คำสำคัญ

พระโพธิสัตว์;

ชาดก;

กษัตริย์;

การทดสอบ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ที่จะศึกษาการทดสอบของพระโพธิสัตว์ในชาดกเรื่องที่พระองค์เสวยพระชาติเป็นกษัตริย์ ข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาคือชาดกจำนวน 59 เรื่องจากหนังสือพระเจ้า 500 ชาติ (ฉบับสมบูรณ์) ทฤษฎีที่ใช้ในการวิเคราะห์คือทฤษฎีโมโนมีธของโจเซฟ แคมป์เบลล์ ผลการวิจัยพบว่าในพระชาติที่พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นกษัตริย์นั้น พระองค์พบการทดสอบทั้งทางกายและทางใจ การทดสอบทางกายที่พบมากที่สุดคือการถูกทรยศโดยข้าราชการบริวารและคนในครอบครัว เมื่อถูกทรยศ พระโพธิสัตว์จะพิจารณาโทษจากความสัมพันธ์ระหว่างพระองค์กับบุคคลผู้นั้นมากกว่าจะพิจารณาตามลักษณะของการทรยศ ส่วนการทดสอบทางใจที่พบมากที่สุดคือการทดสอบในเรื่องทรัพย์สิน โดยเฉพาะราชสมบัติ พบว่าส่วนใหญ่พระโพธิสัตว์จะสละราชสมบัติเพื่อออกบวชเป็นฤๅษีหรือดาบส โดยเมื่อพระองค์ตัดสินพระทัยออกบวชแล้วจะไม่ทรงยอมให้หน้าที่หรือกฎเกณฑ์ทางสังคมมาเป็นอุปสรรค

* ผู้ช่วยศาสตราจารย์ประจำภาควิชาภาษาศาสตร์ คติชนวิทยา ปรัชญาและศาสนา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยนครสวรรค์ ติดต่อได้ที่: baraneeb@hotmail.com

Bodhisattva as Kings: His Tests and Management

Received: 11 May 2020

Revised: 9 August 2020

Accepted: 20 May 2021

Baranee Boonsong*

This article aims to study the tests that Bodhisattva encountered in the past-lives he was born to be kings. The materials used in this research were 59 Jataka stories from The 500 Buddha Past Lives (a complete version). Joseph Campbell's Monomyth theory was used to analyze the data. It was found that in the past lives the Bodhisattva was born to be kings, he was tested both physically and mentally. For the physical tests, the category that was found the most number of times was betrayals by his vassals and his family members. As the punishment for the betrayals, the Bodhisattva would take the relationship between him and that person into consideration more than the wrong deed itself. For the mental tests, the category that was found the most number of times was about asset, especially the wealth that came with the throne. In most cases the Bodhisattva would renounce the throne in order to live as a hermit. When the Bodhisattva had decided to become a hermit, he would never allow duties of king or social rules to stand in his way.

Research Article

Abstract

Keywords

Bodhisattva;
Jataka;
king;
test

* Assistant Professor, Department of Linguistics Folklore Philosophy and Religions, Faculty of Humanities, Naresuan University, e-mail: baraneeb@hotmail.com

1. บทนำ

ตามความเชื่อในพระพุทธศาสนานั้นพระสมณโคดมหรือที่เรียกกันทั่วไปว่าพระพุทธเจ้า เคยเสวยพระชาติมาแล้วมากมายนับไม่ถ้วน เรื่องราวเกี่ยวกับอดีตชาติของพระองค์ที่มีการบันทึกไว้และรู้จักกันแพร่หลายแหล่งหนึ่งคือชาดก หนังสือที่กล่าวถึงอดีตชาติของพระสมณโคดมที่มีการรวมเล่มตีพิมพ์สมบูรณ์ที่สุดในปัจจุบันคือหนังสือที่รวมชาดกจำนวน 547 ชาดก ได้แก่ พระเจ้า 500 ชาติ (ฉบับสมบูรณ์) ของธรรมสภา นิบาตชาดก จัดทำโดยกองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร พระเจ้า 500 ชาติฉบับพิสดาร ของบุญ แสงฉาย เป็นต้น

ในอดีตชาตินั้นพระสมณโคดมเคยเสวยพระชาติเป็นทั้งมนุษย์ อมนุษย์ และสัตว์ประเภทต่างๆ มากมาย พระชาติที่เป็นมนุษย์ก็แบ่งได้หลายประเภท ได้แก่ เป็นกษัตริย์ เป็นอำมาตย์ เป็นพราหมณ์ เป็นฤๅษี เป็นพ่อค้า เป็นเศรษฐี เป็นชาวนา แม้กระทั่งเป็นจันตลาลและเป็นโจร จากการศึกษา ผู้วิจัยพบว่าในชาดกจำนวน 547 เรื่องนี้ พระชาติที่เป็นมนุษย์มีทั้งสิ้น 208 เรื่อง ในภาพรวมพบว่าในพระชาติที่พระโพธิสัตว์มีวรรณะต่างกัน ประกอบอาชีพต่างกัน มีสถานภาพทางสังคมต่างกัน พระองค์ก็จะประสบปัญหาในลักษณะแตกต่างกัน อย่างไรก็ตาม ชาดกกลุ่มที่พบมากที่สุดในพระชาติที่พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นมนุษย์ คือการเสวยพระชาติเป็นกษัตริย์ มีทั้งสิ้น 66 เรื่อง (ธรรมสภา, 2552) ผู้วิจัยจึงเลือกชาดกกลุ่มนี้เป็นข้อมูลในการศึกษาปัญหาหรืออุปสรรคของพระโพธิสัตว์เป็นอันดับแรก และมีแผนการจะศึกษาปัญหาหรืออุปสรรคในชาดกกลุ่มอื่นๆ ของพระโพธิสัตว์ต่อไป

2. จุดประสงค์ของการวิจัย

เพื่อหาคำตอบว่าพระโพธิสัตว์ในพระชาติที่เป็นกษัตริย์ทรงพบการทดสอบประเภทใด ทรงมีวิธีจัดการกับการทดสอบอย่างไร

3. ทฤษฎีที่ใช้ในการวิจัย

โจเซฟ แคมป์เบลล์ นักเทพปกรณัมชาวอเมริกันกล่าวถึงวงจรชีวิตของวีรบุรุษไว้ในทฤษฎี "Monomyth" หรือที่ต่อมารู้จักกันแพร่หลายในชื่อ "Hero's Journey" ว่าชีวิตของวีรบุรุษในเทพปกรณัม

เปรียบเทียบเหมือนการเดินทางซึ่งวีรบุรุษจะต้องเผชิญกับการทดสอบมากมาย ทั้งการทดสอบที่ไม่หนักหนาถึงแก่ชีวิต (tests, trials) และการทดสอบที่หนักหนาสาหัส (ordeals) (Campbell, 1973) บางครั้งแคมป์เบลล์กล่าวถึงการทดสอบว่าเป็นภารกิจของวีรบุรุษ ซึ่งอาจเป็นได้ทั้งการทดสอบหรือภารกิจทางกายและการทดสอบหรือภารกิจทางจิตวิญญาณ (ในบทความนี้ใช้คำว่า “การทดสอบทางใจ”) การทดสอบเหล่านี้มีเพื่อทดสอบว่าวีรบุรุษสมควรเป็นวีรบุรุษอย่างแท้จริงหรือไม่ สามารถเอาชนะภัยอันตรายต่างๆ ได้หรือไม่ (Flowers, 1991, pp. 152-154)

4. วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร ใช้หนังสือพระเจ้า 500 ชาติ (ฉบับสมบูรณ์) ปี พ.ศ. 2552 ของธรรมสภาซึ่งรวบรวมชาตกมาจากพระไตรปิฎก 45 เล่ม รวมชาตก 547 เรื่อง เป็นเอกสารหลัก โดยผู้วิจัยได้สอบถามกับนิบาตชาตก ซึ่งจัดทำโดยกองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร พ.ศ. 2540 ว่าบุคคลใดในชาตกคือพระโพธิสัตว์ หลังจากคัดเลือกชาตกที่พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นกษัตริย์ครบแล้ว ผู้วิจัยทำการวิเคราะห์โดยเน้นประเด็นดังนี้ 1) ผู้ถูกทดสอบ 2) ผู้ทดสอบ 3) เรื่องที่ถูกทดสอบ 4) สิ่งที่เกิดจากการถูกทดสอบ หากชาตกเรื่องใดไม่มีเรื่องของการทดสอบ หรือการทดสอบเป็นเรื่องของบุคคลอื่นที่ไม่ใช่พระโพธิสัตว์ ผู้วิจัยจะไม่นำชาตกเรื่องนั้นมาวิเคราะห์ หรือหากชาตกเรื่องใดเนื้อหาเหมือนกับชาตกอีกเรื่องหนึ่ง ผู้วิจัยก็จะเลือกวิเคราะห์เพียงเรื่องเดียวที่มีเนื้อหาสมบูรณ์กว่าเพื่อไม่ให้เกิดความซ้ำซ้อน ดังนั้นจึงเหลือชาตกที่นำมาวิเคราะห์ได้จำนวน 59 เรื่อง จาก 66 เรื่อง เมื่อวิเคราะห์ข้อมูลเสร็จแล้วผู้วิจัยจึงนำข้อมูลที่ได้มาเรียบเรียงเป็นบทความโดยอิงกับแนวคิดการทดสอบของวีรบุรุษซึ่งปรากฏในทฤษฎีโมโนมีธของโจเซฟ แคมป์เบลล์

5. นิยามศัพท์เฉพาะ

กษัตริย์ หมายถึง พระราชา พระโอรส หรือพระโอรสที่ต่อมาได้เป็นพระราชา เนื่องจากในชาตกหลายเรื่องจะเล่าเรื่องของพระโพธิสัตว์ตั้งแต่เป็นพระโอรสไปจนถึงตอนขึ้นครองราชย์

พระโพธิสัตว์ หมายถึง พระสมณโคดมในพระชาติก่อนที่จะเสวยพระชาติเป็นเจ้าชายสิทธัตถะ

การทดสอบ หมายถึง ปัญหาหรืออุปสรรคที่พระโพธิสัตว์พบในพระชาตินั้นๆ

การทรยศ หมายถึง การที่คนที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดหรือข้าราชการซึ่งอยู่ภายใต้การปกครองกระทำกรอย่างใดอย่างหนึ่งที่ทำให้เกิดความเสียหาย ความสูญเสียทั้งทางกายและใจแก่พระโพธิสัตว์ ในที่นี้รวมถึงการขัดคำสั่งของพระโพธิสัตว์ด้วย

ทรัพย์สิน หมายถึง สิ่งต่าง ๆ ที่อยู่รอบตัวพระโพธิสัตว์ ไม่ว่าจะมียศหรือไม่มียศ เช่น ราชสมบัติ ผู้หญิง รถทรง อาหาร เป็นต้น

6. ผลการวิจัยและการอภิปรายผล

ผู้วิจัยศึกษาชาตกรื่องที่พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นกษัตริย์หรือโอรสกษัตริย์จำนวน 59 เรื่อง โดยจำแนกการทดสอบเป็นการทดสอบทางกายและการทดสอบทางใจตามที่โจเซฟ แคมป์เบลล์กล่าวถึงประเภทของการทดสอบของวีรบุรุษไว้เมื่อเขากล่าวถึงทฤษฎีโมโนมิต พบว่าในชาตกรื่องหนึ่งเรื่องมักพบการทดสอบมากกว่าหนึ่งอย่าง และมักปรากฏการทดสอบทั้งทางกายและทางใจควบคู่กันไป

6.1 การทดสอบทางกาย

ผู้วิจัยวิเคราะห์การทดสอบทางกายของพระโพธิสัตว์เป็นประเภทย่อยได้ 18 ประเภท ได้แก่ 1) ถูกทรยศ 2) ต้องแก้ไขปัญหา 3) ถูกทำร้าย 4) ต้องตอบคำถาม 5) ต้องออกจากเมือง 6) ต้องจากผู้เป็นที่รัก 7) ถูกใส่ร้าย 8) ต้องออกรบ 9) ถูกยั่วยวน 10) ถูกกักขัง 11) ถูกห้าม 12) ถูกหลงใจ 13) ต้องตัดสินใจ 14) ถูกทดสอบความสามารถ 15) ถูกสั่งให้แต่งงาน 16) ถูกล้อเลียน 17) ต้องเลือกในสิ่งที่เลือกยาก และ 18) ประสบภัยธรรมชาติ

6.1.1 ถูกทรยศ

การทดสอบทางกายที่พระโพธิสัตว์ตอนเสวยพระชาติเป็นกษัตริย์พบมากที่สุดคือ ถูกทรยศ พบในชาตกรื่อง 13 เรื่อง เป็นการถูกทรยศโดยข้าราชการมากที่สุด รองลงมาคือถูกทรยศโดยคนในครอบครัวเดียวกันหรือเป็นเครือญาติ รายละเอียดดังตารางที่ 1 และตารางที่ 2

ตารางที่ 1

ข้าราชการบริพารที่ทรยศและการกระทำของผู้ทรยศ

เรื่องที่	ผู้ทรยศ	การกระทำของผู้ทรยศ
46. มหาสีลวชาดก	อำมาตย์	- ละลอบละล้วงเข้าไปในเขตพระราชฐาน ยุยงให้พระเจ้าโกศลยกทัพมาตีพาราณสี
81. รั้งกชาดก	อำมาตย์	- คิดก่อการกบฏ ยุยงให้พระเจ้ารั้งกราชแห่งสวตถีมายึดพาราณสี
103. เอกราชชาดก	อำมาตย์	- คิดก่อการกบฏ ยุยงพระเจ้าทุภักเสนมายึดพาราณสี
333. เสยยชาดก	อำมาตย์	- คิดก่อการกบฏ ยุยงพระเจ้าสามันตมายึดพาราณสี
321. คังคมาลชาดก	อุปราช อัทฒมาสกราช	- คิดฆ่าพระเจ้าอุทัยราช เพราะอยากได้สมบัติทั้งหมด จากเดิมที่ได้รับมาครึ่งหนึ่ง
66. อุมมาทันตีชาดก	พราหมณ์	- กราบทูลความเท็จต่อพระเจ้าสีวีว่าอุมมาทันตีเป็น กาลกิณี ไม่คู่ควรกับพระเจ้าสีวี
237. ขันตีวณณชาดก	อำมาตย์	- ลอบเป็นชู้กับพระสนม
364. จันทกุมารชาดก	บุโรहित กัณฑหาละ	- ทูลพระเจ้าเอกราชให้บวงสรวงด้วยพระชายา พระสนม พระโอรสพระธิดา แล้วจะได้ขึ้นสวรรคต เพราะอยากกำจัด จันทกุมาร (โอรสของพระเจ้าเอกราช)

ในชาดกเรื่องที่ 46 เรื่องที่ 81 เรื่องที่ 103 และเรื่องที่ 333 อำมาตย์ของพระโพธิสัตว์ซึ่งเป็นพระราชานในพระชาตินั้นกระทำความผิดลักษณะเดียวกันคือ ลอบเข้าไปในเขตพระราชฐาน คิดก่อการกบฏ แต่ถูกจับได้ พระโพธิสัตว์จึงทรงตัดสินลงโทษ ส่วนใหญ่ด้วยการปลดออกจากตำแหน่งและเนรเทศออกจากเมือง อำมาตย์เหล่านั้นคิดแค้นพระโพธิสัตว์ จึงไปสวามิภักดิ์กษัตริย์เมืองอื่น และยุยงให้กษัตริย์เมืองนั้นๆ ยกทัพมาตีเมืองของพระโพธิสัตว์

การทรยศของข้าราชการบริพารในกรณีอื่นที่พบ คือ การทูลความเท็จแก่พระโพธิสัตว์ การลอบมีความสัมพันธ์กับพระสนมของพระโพธิสัตว์ และยุยงให้พระราชบิดาของพระโพธิสัตว์ฆ่าพระโพธิสัตว์ ดังชาดกเรื่องที่ 66 พระราชาแห่งแคว้นสีวี (พระโพธิสัตว์) ทรงส่งพราหมณ์มาดูตัวหญิงงามชื่ออุมมาทันตี พราหมณ์เห็นอุมมาทันตีเป็นหญิงงามกลับทำกริยาไม่เหมาะสมกับนาง ทำให้นางไม่พอใจและขับไล่ เหล่าพราหมณ์จึงโกรธแค้นและกราบทูลพระราชานแห่งแคว้นสีวีว่าอุมมาทันตีเป็นกาลกิณี ไม่คู่ควรกับพระราชาน พระเจ้าสีวีหลงเชื่อเหล่าพราหมณ์จึงไม่ทรงรับอุมมาทันตีเข้าวัง (ธรรมสภา, 2552, น. 156)

ชาดกเรื่องที่ 237 อามาศยค์คนหนึ่งลักลอบมีความสัมพันธ์กับพระสนมของพระเจ้าพรหมทัต (พระโพธิสัตว์) ชาดกเรื่องที่ 364 ปุโรหิตของพระเจ้าเอกราชคิดกำจัดจันทกุมาร (พระโพธิสัตว์) ซึ่งเป็นอุปราชและเป็นโอรสของพระเจ้าเอกราช เนื่องจากพระเจ้าเอกราชทรงแต่งตั้งจันทกุมารเป็นผู้พิพากษาคดี เดิมตำแหน่งผู้พิพากษาคดีเป็นของปุโรหิต เมื่อพ้นจากตำแหน่งจึงทำให้ปุโรหิตเสื่อมทั้งลาภและยศ (ปุโรหิตผู้นี้เรียกรับสินบนในการตัดสินคดี) ปุโรหิตคิดกำจัดจันทกุมารจึงทูลพระเจ้าเอกราชว่าหากทำพิธีบวงสรวงด้วยพระชายา พระสนม รวมทั้งพระโอรสพระธิดา พระเจ้าเอกราชจะได้ขึ้นสวรรค์ พระเจ้าเอกราชหลงเชื่อปุโรหิตจึงสั่งให้จับพระชายา พระสนม พระโอรสและพระธิดา ซึ่งรวมถึงจันทกุมารเพื่อเอาชีวิต (ธรรมสภา, 2552, น. 700-702)

ส่วนการถูกทรยศโดยคนในครอบครัวที่พบมากที่สุดคือ การทรยศของพระชายา/ พระมเหสีหรือพระสนม รองลงมาแต่ปรากฏเพียงเรื่องเดียวคือ การทรยศโดยพระธิดาและพระภาคิไนย

ตารางที่ 2

คนในครอบครัวที่ทรยศและการกระทำของผู้ทรยศ

เรื่องที่	ผู้ทรยศ	การกระทำของผู้ทรยศ
154. จุลลปทุมชาดก	พระชายา	- ลักลอบมีความสัมพันธ์กับโจร - วางแผนกับโจรจะกำจัดปทุมราชกุมารด้วยการผลัดตกเหว
237. ชันตีวันณชาดก	พระสนม	- ลักลอบมีความสัมพันธ์กับอามาศยค์
353. มหาปโลภนชาดก	พระชายา	- แอบพลอดรักกับฤๅษี
444. กากาดิชาดก	พระชายา	- ลักลอบมีความสัมพันธ์กับพญาครุฑ แล้วหนีไปอยู่ด้วยกัน - มีความสัมพันธ์กับคนธรรมดา
53. มหาชนกชาดก	พระมเหสี	- สั่งให้มหาเสนาจุดไฟเผาโรงเรือนเก่า ศาลาเก่า กองหญ้า กองใบไม้ แล้วทูลความเท็จแก่พระมหาชนกว่าพระคลังทั้งหมดในวังถูกไฟไหม้ ขอให้พระมหาชนกเสด็จไปบัญชาการดับไฟ - สั่งให้อามาศยค์สร้างสถานการณเหมือนโจรไล่ฆ่าชาวบ้านและปล้นพระนคร
331. มุฑุปาณิชาดก	พระภาคิไนยกับพระธิดา	- พระธิดาของพระเจ้าพรหมทัตกับพระภาคิไนย วางแผนกันให้พระภาคิไนยเอาช้างมารับพระธิดาออกจากวังในคืนที่ฝนตก เพราะทั้งสองรักกัน แต่พระเจ้าพรหมทัตทรงแยกพระธิดากับพระภาคิไนยจากกัน

ลักษณะการทรยศของคนในครอบครัวที่พบมากที่สุดคือ พระชายา/ พระสนมของพระโพธิสัตว์แอบมีความสัมพันธ์กับชายอื่น ดังปรากฏในชาดกเรื่องที่ 154 ชาดกเรื่องที่ 237 ชาดกเรื่องที่ 353 และชาดกเรื่องที่ 444 ในจุลลปทุมชาดกนั้น พระชายาของปทุมราชกุมาร (พระโพธิสัตว์) ซึ่งแอบมีความสัมพันธ์กับโจร ยังกระทำการทรยศต่อไปถึงขั้นวางแผนกับโจรกำจัดปทุมราชกุมาร ด้วยการปลุกปทุมราชกุมารตกเหว แต่ปทุมราชกุมารหล่นลงไปค้างอยู่บนกิ่งก้านของต้นมะเดื่อ จึงรอดชีวิต (ธรรมสภา, 2552, น. 286)

ชาดกเรื่องที่ 53 พบพฤติกรรมทรยศโดยพระมเหสีในรูปแบบที่แตกต่างออกไป คือในพระชาตินี้ พระมหากษัตริย์ (พระโพธิสัตว์) ทรงปรารถนาจะออกบวชในบั้นปลายชีวิต แต่พระมเหสีสวีสไม่ยอมให้พระมหากษัตริย์ออกบวช เมื่อพระมหากษัตริย์เสด็จออกจากเมือง พระมเหสีจึงให้สร้างสถานการณฺ์นูนวางไฉนไว้ สั่งให้มหาเสนาจุดไฟเผาโรงเรือนเก่า ศาลาเก่า กองหญ้ากองใบไม้ แล้วทูลความเท็จแก่พระมหากษัตริย์ว่าพระคลังทั้งหมดในวังถูกไฟไหม้ ขอให้พระมหากษัตริย์ช่วยกลับไปบัญชาการดับไฟ เมื่อแผนการดังกล่าวไม่สำเร็จ พระมเหสีก็สั่งให้อำมาตย์สร้างสถานการณฺ์เหมือนโจรไล่ฆ่าชาวบ้านและปล้นพระนคร เพราะหวังให้พระมหากษัตริย์ทรงเป็นห้วงบ้านเมืองและล้มเลิกการตัดสินใจออกบวช แต่พระมหากษัตริย์ทรงมีพระทัยแน่วแน่ในการออกบวช แผนการของพระมเหสีจึงไม่ประสบผลสำเร็จ (ธรรมสภา, 2552, น. 131-136)

การทรยศโดยคนในครอบครัวอีกแบบหนึ่งที่พบคือในชาดกเรื่องที่ 331 พระเจ้าพรหมทัต (พระโพธิสัตว์) ตั้งพระทัยจะให้พระธิดาสมรสกับพระภาคินัย แต่ต่อมาทรงเปลี่ยนพระทัย ทรงมีพระประสงค์ให้พระธิดากับพระภาคินัยสมรสกับเมืองอื่นเพื่อสร้างสัมพันธไมตรี พระเจ้าพรหมทัตไม่ทรงทราบว่าพระธิดากับพระภาคินัยทรงมีใจต่อกันแล้ว พระธิดากับพระภาคินัยจึงร่วมมือกันวางแผนหลอกผู้ดูแลเพื่อให้พระธิดาเสด็จออกจากวังไปอยู่กับพระภาคินัยได้ (ธรรมสภา, 2552, น. 641)

6.1.2 การจัดการกับผู้ทรยศ

6.1.2.1 การจัดการกับผู้ทรยศที่เป็นข้าราชการ

ในกรณีของอำมาตย์ที่คิดกบฏนั้น พบว่าการลงโทษหลักคือการเนรเทศ มีเพียงเรื่องเดียวที่ไม่ได้กล่าวถึงการเนรเทศแต่เป็นการลงโทษด้วยการปลดจากราชการ สิ่งที่น่าสนใจคือพระโพธิสัตว์ไม่เคยตัดสินประหารชีวิตอำมาตย์กบฏเหล่านั้นเลย โทษตายสำหรับอำมาตย์ที่คิดกบฏจะปรากฏต่อเมื่อพวกเขาไปยุ่งกษัตริย์ของเมืองอื่นให้มารุกรานเมืองของพระโพธิสัตว์ แต่ในตอนท้ายกษัตริย์ของเมืองเหล่านั้นจะพบว่าพระโพธิสัตว์ทรงเป็นผู้มีธรรมมีบุญญาบารมี จึงถวายเป็นเมืองและราชสมบัติ กลับคืนและเป็นผู้ลงโทษประหารชีวิตอำมาตย์ทรยศเสียเอง ดังปรากฏในชาดกเรื่องมหาสิลวชาดกว่าพระเจ้าโกศลหลงเชื่อคำยุยงของอำมาตย์ ยกทัพมาตีพาราณสี ในตอนท้ายพระเจ้าโกศลตระหนักรู้ในความเป็นผู้มีศีลของพระเจ้าสิลวมหาราชจึงถวายเป็นบัลลังก์คืนและ “ทรงลงอาญาแก่อำมาตย์ผู้ส่อเสียด”

(ธรรมสภา, 2552, น. 102) หรือเรื่องเสียดชาตกรเรื่องก็ดำเนินในลักษณะเดียวกันคือ อำมาตย์ยุยงให้พระเจ้าสามันตยทพมารุกรานพาราณสี และตอนท้ายพระเจ้าสามันตยถวายบัลลังก์คืน รวมทั้งสั่งให้ประหารชีวิตอำมาตย์ผู้นั้น (ธรรมสภา, 2552, น. 644)

ชาตกรเรื่องที่ 321 อุปราชอัฒมาสกรราชเงือดาขขึ้นมาจะฆ่าพระเจ้าอุทยราช (พระโพธิสัตว์) เพราะหวังราชสมบัติทั้งหมดของพระเจ้าอุทยราชแต่อุปราชเกิดได้คิดก่อนลงดาบ จึงขอพระราชทานอภัยโทษ พระเจ้าอุทยราชไม่ถือโกรธ อีกทั้งยังจะมอบราชสมบัติทั้งหมดให้แก่บุโรหิตอัฒมาสกรราชตามที่เขาต้องการ แต่อุปราชอัฒมาสกรราชตัดสินใจออกบวช (ธรรมสภา, 2552, น. 626) ชาตกรเรื่องที่ 237 อำมาตย์ของพระเจ้าพรหมทัตลอบมีความสัมพันธ์กับพระสนม พระเจ้าพรหมทัตทรงทราบ แต่ทรงชมพระทัยไม่ลงโทษเพราะพิจารณาเห็นว่าอำมาตย์ผู้นั้นเป็นคนขยัน ทำคุณประโยชน์แก่บ้านเมืองหลายประการ ในตอนท้ายอำมาตย์ได้คิดและเลิกรกระทำผิด เนื่องจากคนรับใช้ในบ้านของเขากระทำการลักษณะเดียวกันกับที่เขาทำต่อพระเจ้าพรหมทัต (ธรรมสภา, 2552, น. 475) ชาตกรเรื่องที่ 364 บุโรหิตกัณฑหาละคิดกำจัดจันทกุมาร (พระโพธิสัตว์) เพื่อให้ตนได้กลับมารับตำแหน่งผู้พิพากษาคดีซึ่งจะทำให้บุโรหิตกัณฑหาละได้ทั้งลาภและยศ จึงทูลความเท็จต่อพระเจ้าเอกราช พระราชบิดาของจันทกุมารว่าถ้าทรงฆ่าพระชายา พระสนม พระโอรสพระธิดาทั้งหลาย พระเจ้าเอกราชจะได้ขึ้นสวรรค์ จันทกุมารทรงทราบดีว่าจุดประสงค์ของบุโรหิตกัณฑหาละคือการกำจัดพระองค์ จึงพยายามกราบทูลพระเจ้าเอกราชว่าสิ่งที่บุโรหิตกัณฑหาละพูดนั้นไม่เป็นความจริง การฆ่าคนและสัตว์บวงสรวงเทวดาไม่ทำให้ได้ไปสู่สวรรค์ อีกทั้งพยายามใช้ไม้อ่อนด้วยการขอให้พระเจ้าเอกราชเว้นชีวิตทุกคน จะให้จันทกุมารไปเป็นทาสรับใช้บุโรหิตกัณฑหาละหรือจะเนรเทศก็ได้ ในตอนท้ายเมื่อท้าวสักกะมาปรากฏกายและขู่จะลงโทษพระเจ้าเอกราชถ้าฆ่าพระชายา พระสนม โอรสธิดาทั้งหลายบวงสรวงเทวดาจริง จันทกุมารจึงรอดชีวิต พระองค์ไม่ได้กระทำการร้ายใดๆ ต่อบุโรหิตกัณฑหาละ แต่ประชาชนเป็นผู้ลงมือแทน พวกเขาใช้ก้อนดินก้อนไม้ขว้างปาและทุบตีบุโรหิตกัณฑหาละด้วยความโกรธแค้นจนบุโรหิตกัณฑหาละเสียชีวิต (ธรรมสภา, 2552, น. 701-710)

6.1.2.2 การจัดการกับคนทรยศที่เป็นคนในครอบครัว

การทรยศโดยคนในครอบครัว ในลักษณะของการแอบมีความสัมพันธ์กับชายอื่นซึ่งพบในชาตกร 4 เรื่องนั้น ไม่มีเรื่องใดที่พระโพธิสัตว์ทรงลงโทษพระชายาหรือพระสนมเลย ในชาตกรเรื่องที่ 237 พระเจ้าพรหมทัต (พระโพธิสัตว์) ทรงชมพระทัยเพราะเห็นแก่ประโยชน์ที่อำมาตย์ซึ่งลอบมีความสัมพันธ์กับพระสนมมีต่อบ้านเมือง แต่ไม่มีกรกล่าวในรายละเอียดถึงพระสนม ในเรื่องที่ 353 อนิตถิถันธกุมาร (พระโพธิสัตว์) รู้ว่าชายาแอบพลอดรักกับฤๅษี พระองค์จึงเสด็จตามฤๅษีไป แต่เมื่อทรงเห็นว่าฤๅษีเสื่อมฤทธิ์ ไม่สามารถเหาะกลับไปได้หลังจากแอบมีความสัมพันธ์กับชายของพระองค์ อนิตถิถันธกุมารก็เกิดความสลดใจจึงทรงออกบวช (ธรรมสภา, 2552, น. 679-680)

อย่างไรก็ดี มีชาตกรเรื่องหนึ่งที่พระโพธิสัตว์เกือบจะตัดสินใจประหารชีวิตชายาผู้ทรยศ แต่สุดท้ายก็มิได้กระทำดังนั้น คือชาตกรเรื่องที่ 154 หลังจากปทุมราชกุมาร (พระโพธิสัตว์) ทรงรอดชีวิตจากการตกเหวและได้กลับมานครองเมือง พระองค์ได้พบอดีตพระชายากับโจรซึ่งลักลอบมีความสัมพันธ์กันตั้งแต่อยู่ในป่าและคิดฆ่าพระองค์ด้วยการผลักตกเหวอีกครั้ง ในตอนแรกพระเจ้าปทุมราชสั่งให้จับทั้งชายและหญิงคู่นี้ไปฆ่า แล้วให้ตัดจมูก ตัดหูโยนให้ปลากิน แต่ต่อมาเมื่อความกริ้วบรรเทาพระองค์ก็สั่งให้ลงโทษเฉพาะโจร โดยให้มัดมือมัดเท้าขังไว้ในกระเช้าจนตาย แต่ไม่ปรากฏการลงโทษอดีตพระชายา (ธรรมสภา, 2552, น. 287)

ชาตกรเรื่องที่ 53 พระมเหสีสวีสีทรงสร้างสถานการณ์วุ่นวายในเมืองว่าเกิดเพลิงไหม้ เกิดการปล้นพระนคร แล้วทูลความเท็จนี้แก่พระมหาชนก (พระโพธิสัตว์) พระมหาชนกรู้ว่าเหล่านี้คือแผนการของพระมเหสีสวีสีที่ต้องการให้พระองค์ล้มเลิกความตั้งใจออกบวชและเสด็จกลับเมือง แต่พระองค์ก็ได้ลงโทษพระมเหสี พระมหาชนกเพียงกล่าวว่าพระองค์ไม่ทรงหวังใยในทรัพย์สินสมบัติใดๆ และเสด็จต่อไป (ธรรมสภา, 2552, น. 136) ส่วนในชาตกรเรื่องที่ 331 พระภาคินัยกับพระจิตา ร่วมกันวางแผนหนีออกจากวัง เพื่อไปอยู่ด้วยกันเนื่องจากทั้งสองรักกัน แต่พระเจ้าพรหมทัต (พระโพธิสัตว์) คิดจะให้ทั้งสองพระองค์สมรสกับคนจากเมืองอื่น สุดท้ายเมื่อทราบว่าพระจิตาหนีไปกับพระภาคินัยแล้ว พระเจ้าพรหมทัตก็ไม่ได้กริ้ว ทรงยกพระจิตาให้พระภาคินัย แต่งตั้งพระภาคินัยเป็นอุปราช เมื่อพระเจ้าพรหมทัตสิ้นพระชนม์แล้ว พระภาคินัยก็ได้ครองราชย์ต่อจากพระองค์ (ธรรมสภา, 2552, น. 641) รายละเอียดเกี่ยวกับการลงโทษทั้งหมดข้างต้นสรุปเป็นตารางในภาพรวมได้ดังนี้

ตารางที่ 3

ตารางสรุปการลงโทษและวิธีการลงโทษของพระโพธิสัตว์

ชื่อเรื่อง	ผู้ทรยศ	การลงโทษ		วิธีการลงโทษ
		ลงโทษ	ไม่ลงโทษ	
46. มหาสีลวชาตกร	อำมาตย์	✓		ให้อาเงินทองพาลูกเมียไปอยู่ที่อื่น
81. ธังกชาตกร	อำมาตย์	✓		ขับไล่ออกจากกาสีรัฐ
103. เอกราชชาตกร	อำมาตย์	✓		ปลดออกจากราชการ
333. เสยยชาตกร	อำมาตย์	✓		ถอดยศและเนรเทศ
321. คังคมาลชาตกร	อุปราช อัทธมมาสกราช		✓	(ไม่ลงโทษและจะยกราชสมบัติทั้งหมดให้)
66. อุมมาทันตีชาตกร	พราหมณ์	-	-	-

ชื่อเรื่อง	ผู้ทรงยศ	การลงโทษ		วิธีการลงโทษ
		ลงโทษ	ไม่ลงโทษ	
364. จันทกุมารชาดก	ปุโรหิต กัณฑ์ทศพร		✓	(ไม่ได้ลงโทษ แต่ปุโรหิตกัณฑ์ทศพร ถูกประชาทัณฑ์เสียชีวิต)
237. ชนดิวิณชาดก	อำมาตย์		✓	-
	พระสนม	-	-	-
154. จุลลพทุมชาดก	พระชายา		✓	-
353. มหาปโลภชาดก	ชายา		✓	-
444. กากาดิชาดก	พระชายา กากาดิ	-	-	-
53. มหาชนกชาดก	พระมหะสิสวาลี		✓	-
331. มุทุปาณิชาดก	พระภาคิไนย กับพระธิดา		✓	-

จากตารางที่ 3 วิเคราะห์การตัดสินลงโทษหรือไม่ลงโทษของพระโพธิสัตว์แบ่งตามประเภทของการทรงยศได้ดังนี้

1) กรณีทรงยศด้วยการกบฏ พระโพธิสัตว์ตัดสินพระทัยลงโทษทั้ง 4 กรณี (ชาดกเรื่องที่ 46, 81, 103, 333) แต่ไม่ปรากฏการลงโทษด้วยการเอาชีวิต โทษหนักที่สุดคือเนรเทศเพราะผู้เป็นกษัตริย์ยังไม่สามารถชูปะเลียงผู้ที่คิดโค่นล้มตนเองไว้ใกล้ตัวเหมือนเดิมได้ แต่ด้วยเหตุที่พระชาติเหล่านี้เป็นพระชาติที่พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญบารมีเพื่อบรรลุประสัมมาสัมโพธิญาณ จึงอาจเป็นเหตุให้การลงโทษของพระองค์ไม่รุนแรงถึงขั้นประหารชีวิต

2) กรณีทรงยศด้วยการคิดปลงพระชนม์ (เรื่องที่ 321, 364) ซึ่งถือเป็นกรณีร้ายแรง กลับพบว่าพระโพธิสัตว์ทรงให้อภัยอุปราชาอัทธมาศกราช นอกจากให้อภัย พระองค์ยังจะพระราชทานสมบัติทั้งหมดให้แก่อุปราชาอัทธมาศกราชด้วยเมื่อทรงทราบว่ามันคือจุดประสงค์ที่อุปราชาเจ้อดาบจะปลงพระชนม์พระองค์ในตอนแรก การตัดสินใจของพระโพธิสัตว์ในข้อนี้ผิดจากความน่าจะเป็นที่อุปราชาอัทธมาศกราชสมควรจะถูกลงโทษอย่างรุนแรงตามความผิดที่กระทำ เพราะพระโพธิสัตว์โปรดปรานอุปราชาอัทธมาศกราชมาก เห็นได้จากการที่พระองค์แต่งตั้งเขาเป็นอุปราชา ทั้งๆ ที่เขาเป็นเพียงชายธรรมดาคนหนึ่งพระองค์บังเอิญได้พบ ความสนิทสนมยังปรากฏในข้อความว่า “พระเจ้าอุทัยราช [พระโพธิสัตว์] ทรงเหนื่อยแล้วเอาพระเศียรพาดลงบนตักของอัทธมาศกราช แล้วบรรทมหลับไป” (ธรรมสภา, 2552, น. 625-626) ชาดกเรื่องนี้จึงเป็นกรณีตัวอย่างให้เห็นว่าแม้จะถูกทรยศอย่างสาหัส

ถึงขนาดจะถูกปลงพระชนม์ แต่หากเป็นผู้ที่พระโพธิสัตว์โปรดปรานเป็นพิเศษ พระองค์ก็ไม่ตัดสินลงโทษ แต่ยังคงมอบสิ่งที่คุณคนผู้นั้นปรารถนาให้อีกด้วย สำหรับชาดกเรื่องที่ 364 ปุโรหิตกัณฑ์ทูลหาละทูลความเท็จแก่พระเจ้าเอกราช เพื่อกำจัดจันทกุมาร โดยไม่คำนึงว่าจะต้องมีผู้เสียชีวิตพร้อมกับจันทกุมารอีกมากเท่าใดก็ไม่ปรากฏการลงโทษจากพระโพธิสัตว์ แต่เหตุผลแตกต่างจากกรณีของอุปราชาอัชฌมาสกราช กล่าวคือในตอนท้ายประชาชนที่โกรธแค้นปุโรหิตกัณฑ์ทูลหาละพากันเฝ้าก่อนดินท่อนไม้ขว้างปาและทุบตีอุปราชกัณฑ์ทูลหาละจนเสียชีวิต ก่อนที่พระโพธิสัตว์จะได้ขึ้นครองราชย์แทนพระเจ้าเอกราช (ธรรมสภา, 2552, น. 710) จึงไม่มีความจำเป็นใดที่พระโพธิสัตว์จะต้องพิจารณาตัดสินโทษอีก

3) กรณีทรยศด้วยเรื่องชู้สาว คือพระชายาหรือพระสนมลักลอบมีความสัมพันธ์กับชายอื่น (เรื่องที่ 237, 154, 353, 444) พบว่าพระโพธิสัตว์ไม่ทรงลงโทษพระชายาหรือพระสนมเลย ในบางกรณีการพบว่าชายของพระองค์ลักลอบมีความสัมพันธ์กับผู้อื่นกลับทำให้พระโพธิสัตว์รู้สึกสลดใจ ทรงเห็นโทษของสตรีและกามารมณ์จนทำให้พระองค์ตัดสินพระทัยออกบวช แต่มีกรณีหนึ่งที่น่าจะเป็นข้อยกเว้นคือในชาดกเรื่องที่ 154 ในตอนท้ายเรื่อง เมื่อพระโพธิสัตว์ครองราชย์และบังเอิญได้พบอดีตพระชายากับโจรที่เคยลักลอบมีความสัมพันธ์กัน อีกทั้งยังร่วมกันวางแผนกำจัดพระองค์ด้วยการปลุกตกเหว พระโพธิสัตว์ก็ริ้วจนถึงขั้นสั่งประหารชีวิตอดีตภรรยาและโจร แต่ต่อมาพระองค์คลายความกริ้ว ทรงสั่งลงโทษโจรโดยให้มัดมือมัดเท้าขังไว้ในกระเช้าจนโจรเสียชีวิต แต่ไม่ปรากฏการลงโทษอดีตพระชายา (ธรรมสภา, 2552, น. 287) สำหรับชาดกเรื่องนี้ ผู้วิจัยมีความเห็นว่าหากอดีตพระชายามีพฤติกรรมลักลอบมีความสัมพันธ์กับชายอื่นเพียงอย่างเดียว พระโพธิสัตว์คงไม่ตัดสินพระทัยสั่งประหารเมื่อบังเอิญมาพบกันในตอนท้ายเรื่อง แต่ความกริ้วของพระโพธิสัตว์น่าจะเกิดจากการที่อดีตพระชายาเป็นคนอกตัญญูและมีจิตใจโหดร้ายถึงขั้นวางแผนคิดฆ่าพระองค์ ทั้ง ๆ ที่ยามอดอยากพระโพธิสัตว์เคยสละเลือดของพระองค์ให้พระชายาดื่มน้ำ (ธรรมสภา, 2552, น. 286-287) และในที่สุดพระโพธิสัตว์ก็ตัดสินพระทัยลงโทษอดีตพระชายา ทรงสั่งลงโทษชายชู้เพียงคนเดียว สอดคล้องกับกรณีของอุปราชาอัชฌมาสกราช กล่าวคือแสดงให้เห็นว่าแม้คนผู้นั้นจะกระทำผิดอย่างรุนแรง แต่หากเป็นผู้ที่พระโพธิสัตว์โปรดปราน พระองค์ก็จะละเว้นโทษให้

4) กรณีทรยศด้วยการทูลความเท็จ ดังปรากฏในชาดกเรื่องที่ 53 ที่พระมหาสีวลีทูลพระมหาชนกว่าเกิดเพลิงไหม้ โจรไล่ฆ่าชาวบ้าน และปล้นพระนครเพื่อให้พระมหาชนกเป็นหัวหน้าบ้านเมืองและเสด็จกลับเมืองนั้น พระมหาชนกไม่ได้ทรงลงโทษพระมหาสีวลีแต่อย่างใด อาจเป็นเพราะพระมหาชนกทรงทราบถึงความเป็นห่วงและความผูกพันที่พระมหาสีวลีต่อพระองค์ เห็นได้จาก การที่ทรงวางแผนต่าง ๆ นานาเพื่อเปลี่ยนพระทัยพระมหาชนก และการที่พระมหาสีวลีทรงติดตามพระโพธิสัตว์ออกจากเมืองอย่างไม่ลดละ สาเหตุอีกประการหนึ่งอาจเป็นเพราะก่อนจะเสด็จออกจากเมืองนั้น พระโพธิสัตว์ทรงมีพระทัยมุ่งมั่นที่จะออกบวชมาเป็นระยะเวลาอันยาวนาน เมื่อตัดสินพระทัยเสด็จออกจากเมืองในที่สุดก็เท่ากับทรงสละบทบาทของการเป็นพระราชอาชญากรอย่างเด็ดขาด ดังนั้นเรื่องการ

ลงโทษ การคิดไต่สวนหรือเอาโทษผิดใดๆ คงไม่ใช่เรื่องที่พระองค์ให้ความสนใจอีก พระโพธิสัตว์ในพระชาตินี้สละสิ่งปรุงแต่งภายนอกได้ จนมีครั้งหนึ่ง พระองค์เสวยเนื้อที่สุนัขคาบมาแล้วทิ้งไว้ได้ แม้พระมเหสีสี่ลี้ที่ติดตามมาจะทักท้วง (ธรรมสภา, 2552, น. 139)

5) กรณีทรยศด้วยการวางแผนหลอก ซึ่งปรากฏในชาดกเรื่องที่ 331 พระโพธิสัตว์ก็ไม่ได้ลงโทษเช่นกัน ในเรื่องนี้ผู้ทรยศคือพระธิดากับพระภาคิไนยของพระโพธิสัตว์ ที่ร่วมกันวางแผนให้พระภาคิไนยเอาขางมารอรับพระธิดาในคืนวันหนึ่ง เพื่อให้ทั้งสองได้อยู่ร่วมกันจนคนรัก เหตุที่พระโพธิสัตว์ไม่ได้ลงโทษ แต่ยังคงส่งเสริมให้พระธิดาและพระภาคิไนยสมประสงค์ในสิ่งที่ต้องการ ด้วยการยอมให้สมรสกันและแต่งตั้งพระภาคิไนยเป็นอุปราชนั้น อาจเพราะพระโพธิสัตว์ทรงทราบว่าเหตุที่พระธิดาและพระภาคิไนยวางแผนร่วมกันเช่นนี้ เพราะพระองค์เคยมีพระประสงค์จะให้ทั้งสองสมรสกันมาก่อน แต่ทรงเปลี่ยนพระทัยในภายหลังเมื่อทั้งสองเกิดความรักต่อกันแล้ว หากจะกล่าวตามจริงก็เท่ากับพระโพธิสัตว์ก็มีส่วนผิดในกรณีนี้ด้วย อีกประการหนึ่งที่ไม่ทรงลงโทษเป็นเพราะทั้งสองคือผู้ที่มีความสัมพันธ์ทางสายเลือดกับพระโพธิสัตว์ ดังความตอนที่ว่า “แม่หลานเราก็ต้องเลี้ยงดู ธิดาเราก็ต้องเลี้ยงดู” (ธรรมสภา, 2552, น. 641)

6.2 การทดสอบทางใจ

ดังที่กล่าวไว้ในตอนต้นว่า การทดสอบแบ่งเป็นประเภทใหญ่ 2 ประเภท คือ การทดสอบทางกายและการทดสอบทางใจ ผู้วิจัยได้กล่าวถึงการทดสอบทางกายที่พบมากที่สุดในกรณีที่พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นกษัตริย์ไปแล้ว ส่วนการทดสอบทางใจในชาดกที่พระโพธิสัตว์เสวย พระชาติเป็นกษัตริย์ก็พบมากเช่นกัน ผู้วิจัยจำแนกการทดสอบทางใจเป็นประเภทย่อย 7 ประเภท ดังนี้ 1) เรื่องทรัพย์สิน 2) เรื่องอำนาจ 3) เรื่องหน้าที่ 4) เรื่องความกตัญญู 5) เรื่องการให้อภัย 6) เรื่องความตาย 7) เรื่องความมอดทนอดกลั้น

6.2.1 การทดสอบทางใจเกี่ยวกับทรัพย์สิน

จากการศึกษาพบว่าพระโพธิสัตว์ในพระชาติที่เป็นกษัตริย์พบการทดสอบทางใจเรื่องทรัพย์สินมากที่สุด โดยเฉพาะเรื่องราชสมบัติ เนื่องจากผู้เป็นพระโอรสของกษัตริย์ย่อมมีหน้าที่สืบทอดบัลลังก์ซึ่งมาพร้อมกับราชสมบัติ ส่วนผู้เป็นกษัตริย์ซึ่งเป็นผู้มีอำนาจสูงสุดในแผ่นดินก็ย่อมต้องมีเรื่องของราชสมบัติเข้ามาเกี่ยวข้อง รายละเอียดดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 4

การทดสอบทางใจของพระโพธิสัตว์เกี่ยวกับทรัพย์สิน (ราชสมบัติ)

เรื่อง	การทดสอบทางใจเกี่ยวกับทรัพย์สิน (ราชสมบัติ)	การตัดสินใจพระทัย ของพระโพธิสัตว์		
		ยึดติด	ไม่ยึดติด	กำกวม
1. เตมียชาดก	- ทรงทราบตั้งแต่ทรงพระเยาว์ว่าต้องครอง ราชบัลลังก์ แต่ไม่ยกขึ้นครองราชย์ - ทรงออกบวชเป็นฤๅษี แม้พระบิดาจะขอให้ กลับไปครองราชย์ในตอนท้ายก็ทรงปฏิเสธ		✓	
52. โสณกชาดก	- ทรงรับเป็นพระราชาแห่งพาราณสี - พระโสณปัจเจกพุทธเจ้ามาเทศนา เพราะอยากให้พระราชาทรงออกบวช ตอนแรกทรงปฏิเสธ - ในตอนท้ายตัดสินใจสละราชสมบัติ ให้โอรสแล้วออกบวช	✓		✓
53. มหาชนกชาดก	- อยากได้บัลลังก์กลับคืนเมื่อรู้ว่าพระบิดาถูก พระปิตุลาเอาชีวิต จึงทรงเตรียมวางแผน หาทรัพย์เพื่อจัดหาอาวุธและกำลังคน	✓		
81. ชังกชาดก	- ถูกพระเจ้าชังกราชยึดเมือง ต้องอยู่ในคุก แต่ไม่ทรงเป็นทุกข์ - ในตอนท้ายได้ราชสมบัติคืน แต่ทรงยก ราชสมบัติให้เหล่าอำมาตย์ แล้วออกบวช		✓	
131. โสมนัสชาดก	- พระบิดามาขอโทษ ขอให้กลับเข้าเมือง แต่ทรงตัดสินใจสละราชย์ออกบวช		✓	
154. จุลลพทุมชาดก	- ทรงขึ้นครองราชย์หลังพระบิดาสิ้นพระชนม์	✓		
155. เนมิราชชาดก	- ทรงสละราชย์ให้โอรสแล้วทรงออกบวช		✓	
303. อสทิสชาดก	- ไม่ทรงขึ้นครองราชย์ แต่ให้พระอนุชา ขึ้นครองราชย์แทน - ในตอนท้ายกลับมาช่วยต่อสู้กับข้าศึก เมื่อเสร็จภารกิจแล้ว ออกบวชเป็นฤๅษี		✓	

เรื่อง	การทดสอบทางใจเกี่ยวกับทรัพย์สิน (ราชสมบัติ)	การตัดสินพระทัย ของพระโพธิสัตว์		
		ยึดติด	ไม่ยึดติด	กำกวม
321. คังคมาลชาดก	- ทรงยกสมบัติครึ่งหนึ่งให้อุปราช - เมื่อทรงทราบว่าอุปราชอยากได้ราชสมบัติทั้งหมด ก็จะทำทรงยกให้ทั้งหมด		✓	✓
350. มหาอัสสาโรหชาดก	- ทรงตอบแทนคนที่เคยช่วยชีวิตโดยยกทรัพย์สินให้ครึ่งหนึ่ง			✓
355. อโยฆรชาดก	- ขอพระบิดาออกบวช - ยืนยันออกบวช แม้พระบิดาจะค้าน		✓	
360. ทสรถชาดก	- ทรงเสด็จมาครองราชย์สมบัติต่อจากพระบิดา หลังจากพระบิดาสิ้นพระชนม์	✓		
377. สารินราชชาดก	- ไม่ทรงกลับไปครองราชย์อีกครั้ง แม้พระราชบิดาจะทูลยกราชสมบัติให้		✓	
379. ยูรัชชัยชาดก	- ทรงขออนุญาตพระบิดาออกบวชอยู่หลายครั้ง จนได้ออกบวชในท้ายที่สุด		✓	
383. ปาณียชาดก	- ทรงสละราชย์ ออกบวช		✓	
391. กิงฉันทชาดก	- ทรงสละราชย์ ออกบวช		✓	
406. มชมเทวชาดก	- ทรงสละราชย์ให้พระโอรสแล้วออกบวช		✓	
454. เตลปัตตชาดก	- ชาวตักสิลาขอให้ขึ้นครองราชย์ ทรงรับตำแหน่งพระราชบิดาแห่งตักสิลา	✓		
459. ปัญจกรุกชาดก	- เป็นพระโอรสองค์เล็กแต่ได้รับแต่งตั้งให้ครองราชย์ และทรงรับตำแหน่ง	✓		
474. ชัยทิสชาดก	- ไม่ทรงรับเป็นพระราชบิดาแทนพระบิดาที่จะต้องกลับไปให้ภริยาตามสัญญา		✓	
477. มหาสุทสสนชาดก	- พระชายาอยากให้อัสนมความยิ่งใหญ่ของพระนคร แต่ทรงกล่าวตักเตือนพระชายา			✓
489. จุลลสุตโสมชาดก	- มีพระประสงค์จะออกบวช และให้พระเชษฐาครองราชย์แทน		✓	

เรื่อง	การทดสอบทางใจเกี่ยวกับทรัพย์สิน (ราชสมบัติ)	การตัดสินพระทัย ของพระโพธิสัตว์		
		ยึดติด	ไม่ยึดติด	ก้ำกึ่ง
547. เวสสันดร ชาดก	- พระเจ้าเจตราชจะถวายเมืองให้แต่ไม่ทรงรับ - ยอมเสด็จกลับมาครองนครสีพีเมื่อพระบิดา และประชาชนขอร้อง	✓	✓	

คำว่า “ยึดติด” ในที่นี้ไม่ได้สื่อความหมายในแง่ลบ แต่หมายความว่าในสถานการณ์นั้น พระโพธิสัตว์ยังไม่ทรงสละเรื่องทางโลก จากตารางจะพบว่าชาดกเรื่องที่พระโพธิสัตว์ไม่ทรงยึดติดกับราชสมบัติปรากฏในชาดกถึง 16 เรื่องจาก 23 เรื่อง ส่วนชาดกที่พระโพธิสัตว์ยังทรงไม่สละชีวิตทางโลก แต่คงความเป็นกษัตริย์สืบราชสมบัติต่อไปปรากฏในชาดก 7 เรื่องจาก 23 เรื่อง ในชาดกบางเรื่องการตัดสินพระทัยของพระโพธิสัตว์อยู่ที่ก้ำกึ่งระหว่างการยึดติดกับไม่ยึดติด เช่น พระโพธิสัตว์ทรงยกราชสมบัติให้ผู้อื่น แต่ยกให้ครึ่งหนึ่ง ไม่ได้ยกให้ทั้งหมด (ในเรื่องที่ 321, 350) หรือชาดกเรื่องที่ 477 พระเจ้ามหาสุทนต์แห่งกุสาวตี (พระโพธิสัตว์) ทรงกล่าวเตือนพระชายาเมื่อพระชายาขอให้พระองค์ชื่นชมกับความยิ่งใหญ่และอำนาจทั้งหลายของกุสาวตี ดังคำของพระโพธิสัตว์ว่า “เทวีเอ๋ย อย่าได้พุดอย่างนี้เลย เธอควรจะคอยตักเตือนพี่ว่าอย่าได้ลุ่มหลงอยู่กับสิ่งทั้งหลายในพระนครนี้เลย” แต่พระโพธิสัตว์ก็ไม่ได้สละราชย์ออกบวช (ธรรมสภา, 2552, น. 948)

ประเด็นน่าสนใจที่พบในกรณีที่พระโพธิสัตว์ไม่ทรงยึดติดกับราชสมบัติมี 3 ประเด็นด้วยกัน คือ

- 1) เป็นการสละราชย์หรือปฏิเสธที่จะขึ้นครองราชย์สมบัติเพื่อออกบวชแทบทุกเรื่อง

ตัวอย่างชาดกเรื่องที่ตรงกับกรณีนี้ได้แก่ ชาดกเรื่องที่ 303 พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็น “อสิทิสราชกุมาร” พระโอรสของพระเจ้าพรหมทัตแห่งกรุงพาราณสี มีพระอนุชาพระนามว่า “พรหมทัตกุมาร” เมื่อพระเจ้าพรหมทัตจะสิ้นพระชนม์ พระองค์ทรงสั่งความให้อสิทิสราชกุมารขึ้นครองราชย์สมบัติต่อจากพระองค์ แต่อสิทิสราชกุมารไม่ทรงรับ พระองค์ให้พระอนุชาขึ้นครองราชย์แทน ต่อมาพระองค์ต้องเสด็จออกจากเมืองเพราะพระอนุชาหวาดระแวงว่าพระองค์จะแย่งชิงราชบัลลังก์ ในตอนท้ายข้าศึกจาก 7 เมืองยกทัพมารุกรานกรุงพาราณสี พระอนุชาไม่สามารถรับมือกับกองทัพเหล่านั้นได้ อสิทิสราชกุมารจึงเสด็จมาช่วยปราบข้าศึก เมื่อข้าศึกพ่ายแพ้แล้ว พระองค์ก็เสด็จออกบวชเป็นฤาษี มิได้สนใจจะขึ้นครองราชย์สมบัติ ทั้งๆ ที่พระองค์เป็นพระโอรสพระองค์ใหญ่และมีความสามารถมากกว่าพระอนุชา (ธรรมสภา, 2552, น. 596-598) ชาดกเรื่องที่ 391 พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระเจ้าพรหมทัต ทรงยึดมั่นในศีลอุโบสถ แต่บุโรหิตของพระองค์เป็นคนฉ้อฉล

รับสินบน เมื่อตายไปปุโรหิตไปเกิดเป็นเวมานิกเปรต กลางคืนเป็นเทวดา กลางวันเป็นเปรต (เหตุที่ได้เป็นเทวดาเพราะเคยมอบมะม่วงให้ผู้ถืออุโบสถศีลครั้งหนึ่ง) พระเจ้าพรหมทัตเห็นโทษในกามารมณ์จึงออกบวชเป็นดาบส (ธรรมสภา, 2552, น. 774-775)

2) ไม่จำเป็นต้องรอนจนถึงบั้นปลายชีวิตจึงจะบวช

ศาสนาพราหมณ์-ฮินดูมีแนวคิดที่เรียกว่าอาศรมธรรม เป็นขั้นตอนการดำเนินชีวิตของผู้ที่นับถือศาสนาพราหมณ์-ฮินดู กล่าวโดยสรุปคือชีวิตคนเราแบ่งออกเป็น 4 ช่วง เรียกว่า พรหมจารี ฤๅษี วานปรสดี สันยาสิ ครั้งแรกของชีวิตให้ศึกษาเล่าเรียนและครองเรือน เมื่อถึงครึ่งหลังของชีวิตควรแสวงหาความวิเวก ฝึกตนให้พ้นจากความติดข้องทางวัตถุ (ปริชา ช่างขวัญยืน และสมภาร พรหมทา, 2556, น. 161) แต่มีชาดกหลายเรื่องที่แสดงให้เห็นว่าพระโพธิสัตว์ไม่ได้ทรงยึดถือแนวคิดอาศรมธรรมอย่างเคร่งครัดนัก ตัวอย่างชาดกที่ตรงกับกรณีนี้คือ ชาดกเรื่องที่ 1 พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระเตมีย์ พระโอรสของพระเจ้ากาสิกับพระนางจันทระเทวีแห่งกรุงพาราณสี พระเตมีย์ทรงหยั่งรู้ดีดีว่าพระองค์เคยเสวยพระชาติเป็นพระราชชายาแห่งพาราณสีมาก่อน เคยประหารชีวิตคน ทำให้ตกนรกอุทสาทรก พระองค์จึงไม่อยากก่อกรรมชั่วรอยเดิมอีก พระเตมีย์ตัดสินใจตัดสินพระทัยทำตัวเป็นคนพิการง่อยเปลี้ย หูหนวก เป็นใบ้ มาตั้งแต่เป็นทารกเพื่อหลีกเลี่ยงการต้องขึ้นครองราชย์ เมื่อพระชนม์ 16 พรรษาเหล่าพราหมณ์ได้ทูลความเท็จต่อพระเจ้ากาสิว่าพระเตมีย์เป็นกาลกิณี ให้นำไปฝังทั้งเป็นในป่าช้า พระเตมีย์ถูกพามาขังป่าช้านอกเมืองแต่พระองค์ทรงรอดชีวิต และได้ออกบวชเป็นฤๅษีสมดังพระทัย ในตอนท้ายพระเจ้ากาสิทรงทราบข่าวว่าพระเตมีย์ไม่ได้พิการง่อยเปลี้ย จึงทรงขอให้พระเตมีย์เสด็จกลับเมืองเพื่อครองราชย์สมบัติ แต่พระเตมีย์ปฏิเสธ ทรงยืนยันที่จะบวชตลอดพระชนม์ชีพ (ธรรมสภา, 2552, น. 3-25)

ตัวอย่างชาดกอีกเรื่องหนึ่งที่พระโพธิสัตว์ทรงออกบวชตั้งแต่วัยเยาว์ คือชาดกเรื่องที่ 355 พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นอโยชรุกุมารโอรสของพระเจ้าพรหมทัต พระเจ้าพรหมทัตทรงกลัวภัยจะมีพระเจ้าโอรสไปกิน จึงให้อโยชรุกุมารอยู่ในเรือนเหล็กตั้งแต่ประสูติจนพระชนม์ 16 พรรษาโดยให้มีผู้อารักขาอย่างแน่นหนา เมื่อพระเจ้าพรหมทัตเห็นว่าพระโอรสเติบโตแล้วจึงอนุญาตให้ย้ายมายังพระตำหนักแห่งใหม่ที่สวยสดงดงาม อโยชรุกุมารสงสัยว่าเหตุใดพระบิดาจึงเพิ่งให้พระองค์ย้ายมาพระตำหนักนี้ เมื่อทรงทราบว่าพระบิดาทรงเกรงว่าพระองค์จะเป็นอันตรายถึงชีวิตเพราะภัยจะมีพระเจ้าโอรสจึงให้พระองค์อยู่แต่ในเรือนเหล็กนานถึง 16 ปีก็ทรงรู้สึกเบื่อหน่ายในภพ จึงขอพระราชทานอนุญาตออกบวชเป็นฤๅษี (ธรรมสภา, 2552, น. 683-684)

3) ไม่จำเป็นต้องมีโอรสสืบทอดราชสมบัติแทนจึงจะบวช

ศาสนาพราหมณ์-ฮินดูมีแนวคิดเรื่องวรรณะทั้ง 4 คือกษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ และศูทร ผู้ที่ยึดถือแนวคิดนี้จะเชื่อว่าคนในสังคมมีสถานะไม่เท่าเทียมกัน และคนในแต่ละวรรณะมีบทบาทหน้าที่แตกต่างกัน ผู้ที่อยู่ในวรรณะกษัตริย์มีหน้าที่รบปกป้องแผ่นดิน (กรุณา-เรื่องอุไร กุศลาสัย,

2543, น. 151) ดังนั้นพระโพธิสัตว์ตอนเสวยพระชาติเป็นเจ้าชายหรือกษัตริย์จึงควรทำหน้าที่ปกครองดูแลบ้านเมืองหรือออกรบยามที่มีข้าศึกมารุกรานตามหลักของวรรณะทั้ง 4 แต่มีตัวอย่างชาดกที่แสดงให้เห็นว่าพระโพธิสัตว์ไม่ทรงยอมให้วรรณะอยู่เหนือการตั้งพระทัยออกบวชของพระองค์ ตัวอย่างได้แก่ ชาดกเรื่องที่ 81 พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นขมุกุมาร โอรสของพระเจ้าพรหมทัต เมื่อพระเจ้าพรหมทัตสวรรคต ขมุกุมารขึ้นครองราชย์แทน ครั้งหนึ่งอดีตอำมาตย์ที่โกรธแค้นพระองค์ยุยงให้พระเจ้าจักราชแห่งสวาทถียกทัพมารุกรานพาราณสี พระเจ้าขมุกุมารทรงถูกจับขังคุก พระองค์เจริญสมาธิในคุกจนสำเร็จฌานระดับที่สามารถเหาะเหินได้ อีกทั้งไม่ได้มีความรู้สึกทุกข์ที่พาราณสีถูกยึดเพราะพระองค์ยึดหลักว่าความเศร้าโศกไม่ช่วยให้ได้สิ่งที่สูญเสียไปกลับคืนมา พระองค์จึงยังคงมีพระพักตร์ผ่องใส พระเจ้าจักราชเห็นดังนั้นก็รู้สึกเลื่อมใส ทูลขอขมาและมอบราชสมบัติคืน แต่พระเจ้าขมุกุมารราชสมบัติให้เหล่าอำมาตย์ แล้วออกบวชยังป่าหิมพานต์ (ธรรมสภา, 2552, น. 177) อีกตัวอย่างหนึ่งคือ ชาดกเรื่องที่ 383 พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระราชานแห่งกรุงพาราณสี วันหนึ่งปัจเจกพุทธเจ้า 5 พระองค์เสด็จมายังพาราณสีและเทศนาธรรมแก่พระราชาน หลังจากวันนั้นพระราชานก็ทรงเบื่อหน่ายชีวิตทางโลก ทรงมีพระประสงค์จะออกบวช วันหนึ่งพระองค์ทรงเรียกประชุมเหล่าอำมาตย์ ทรงมอบราชสมบัติแก่อำมาตย์เหล่านั้นแล้วเสด็จออกบวชเป็นฤๅษี (ธรรมสภา, 2552, น. 752-753) ตัวอย่างชาดกสองเรื่องนี้แสดงให้เห็นว่า แม้พระโพธิสัตว์จะเสวยพระชาติเป็นกษัตริย์แห่งชมพูทวีปซึ่งมีแนวคติวรรณะทั้ง 4 เป็นหลักสำคัญในการดำรงชีวิต แต่เมื่อพระองค์ตัดสินใจที่จะออกบวช พระองค์ก็มีพระทัยแน่วแน่ เมื่อไม่ทรงมีโอรสเป็นผู้สืบทอดราชสมบัติ พระองค์ก็มอบราชสมบัติให้เหล่าอำมาตย์จัดการแล้วเสด็จออกบวชโดยไม่ได้ใส่ใจคำครหาหรือความคิดเห็นของผู้คนที่อาจมองว่าพระองค์ทอดทิ้งหน้าที่ที่ผู้เป็นกษัตริย์พึงกระทำหรือถูกคาดหวังว่าควรกระทำ

7. บทสรุป

กล่าวโดยสรุปถึงพระโพธิสัตว์ตอนเสวยพระชาติเป็นกษัตริย์โดยอิงแนวคิดของโจเซฟ แคมป์เบลล์ได้ว่า พระโพธิสัตว์ในฐานะวีรบุรุษนั้นทรงพบการทดสอบมากมาย ทั้งการทดสอบทางกายและการทดสอบทางใจ การทดสอบทางกายที่พบมากที่สุดคือถูกทรยศ การทดสอบทางใจที่พบมากที่สุดคือการทดสอบเกี่ยวกับเรื่องทรัพย์สิน สำหรับการถูกทรยศนั้น พระโพธิสัตว์ทรงตัดสินใจว่าจะลงโทษหรือไม่ลงโทษโดยพิจารณาจากความสัมพันธ์ของพระองค์กับบุคคลที่กระทำผิดมากกว่าจะทรงพิจารณาตามโทษจริงที่กระทำลงไป หากเป็นบุคคลที่มีความใกล้ชิดหรือผูกพันกับพระองค์มาก พระโพธิสัตว์มักไม่ทรงลงโทษ แต่ยังคงมอบสิ่งที่บุคคลนั้นต้องการให้อีกด้วย แต่หากผู้ทรยศไม่ได้มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับพระองค์มาก พระโพธิสัตว์จะตัดสินโทษ แต่ส่วนใหญ่ไม่ลงโทษรุนแรงถึงขนาดเจ็บหรือเสียชีวิต

ส่วนการทดสอบทางใจซึ่งพบมากในเรื่องเกี่ยวกับทรัพย์สิน โดยเฉพาะราชสมบัตินั้น กว่าครึ่งหนึ่งของกรณีศึกษาพบว่าพระโพธิสัตว์เลือกสละราชสมบัติเพื่อออกบวชเป็นฤๅษีหรือดาบส มีทั้งกรณีที่ทรงออกบวชตั้งแต่พระชนม์มัยยังน้อย เช่น 16 พรรษาและทรงออกบวชในบั้นปลายชีวิตหลังจากครองราชย์มีระยะเวลาหนึ่งแล้ว ในกรณีที่พระโพธิสัตว์ตัดสินใจตัดสินพระทัยว่าจะออกบวชนั้น พระองค์จะมีพระทัยแน่วแน่ ไม่ว่าจะทรงมีรัชทายาทสืบทอดราชสมบัติหรือไม่ ไม่ว่าจะใครจะขอร้องหรือคัดค้าน ด้วยเหตุผลความจำเป็นใด ก็ไม่สามารถเปลี่ยนพระทัยของพระองค์ได้ (ยกเว้นตอนเสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดรที่ทรงยอมเสด็จกลับมาปกครองนครสีพีอีกครั้งหลังจากพระบิดาเสด็จไปขอร้อง) ในแง่ของการเป็นผู้นำแผ่นดินอาจกล่าวไม่ได้ว่าพระองค์ทรงเป็นผู้นำในอุดมคติเพราะพระองค์ไม่ได้มุ่งสร้างแผ่นดินให้ยิ่งใหญ่รุ่งเรืองในแง่สิ่งแวดล้อมทางกายภาพ แต่ในแง่ของปัจเจกบุคคล พระโพธิสัตว์ทรงเป็นตัวอย่างในการดำเนินชีวิตในเรื่องของการยึดหลักความยึดหยุ่น ไม่ติดอยู่ในกรอบของจารีตหรือกฎเกณฑ์ของสังคมมากเกินไป การปล่อยวางไม่ยึดติดกับทรัพย์สิน รวมทั้งการมีใจมุ่งมั่นที่จะไปให้ถึงเป้าหมายที่วางไว้ไม่ว่าจะพบอุปสรรคใด

รายการอ้างอิง

- กรมศิลปากร. (2540). *นิบาตชาดก เล่ม 1-10*. กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.
- กรุณา-เรืองอุไร กุศลาสัย. (2543). *วัฒนธรรมสัมพันธ์ไทย-อินเดีย*. กรุงเทพฯ: ศยาม.
- ธรรมสภา. (2522). *พระเจ้า 500 ชาติ (ฉบับสมบูรณ์) รวมชาดกจากพระไตรปิฎก 45 เล่ม ครบสมบูรณ์ 547 พระชาติ*. กรุงเทพฯ: สถาบันบันลือธรรม.
- ปรีชา ช่างขวัญยืน และสมภาร พรหมทา. (2556). *มนุษย์กับศาสนา (พิมพ์ครั้งที่ 5)*. กรุงเทพฯ: คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- Campbell, J. (1973). *The Hero with a Thousand Faces* (3rd ed.). New Jersey: Princeton University Press.
- Flower, B.S. (Ed.) (1991). *The Power of Myth: Joseph Campbell with Bill Moyers*. New York: Anchor Books.